

EDWARD HAJDUK

Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP
w Szczecinie

INSTYTUCJONALNY UKŁAD ZIEŁONEJ GÓRY GENERUJĄCY I KONTROLUJĄCY PROCES SOCJALIZACJI

Badający procesy społeczne: socjalizacji, wychowania, migracji, bezrobocia, rozpowszechniania się ideologii czy religii, zakłada lub świadomie przyjmuje układ (system) społeczny, w którym badany proces przebiega. Można mówić o przestrzeni społecznej, obszarze społecznym czy podłożu historycznym badanego procesu społecznego. Proces społeczny ma określoną lokalizację i czas trwania.

Teoretycy socjalizacji i badający proces socjalizacji określają mniej lub bardziej dokładnie obszar społeczny stanowiący obramowanie społecznego procesu, który jest przedmiotem badań. Niektórzy socjologowie uznają społeczeństwo za system społeczny i wyodrębniają w nim subsystemy (lub podsystemy) o dokładnie określonych funkcjach realizowanych w stosunku do systemu i w stosunku do innych subsystemów. Jeden z subsystemów realizuje funkcje socjalizacyjne sprzyjające stabilizacji systemu społecznego albo planowanej jego zmianie.

Bardzo ambitne ujęcie teoretyczne realizują też socjologowie, którzy sam proces socjalizacji uznają za przedmiot badań. Wyznaczają oni obszar aktywności jednostki i wskazują grupy, instytucje, społeczności terytorialne, które generują proces socjalizacji i kontrolują jego przebieg. Bardzo rozpowszechniony jest pogląd uznający kręgi społeczne za podstawowy obszar aktywności jednostki urabiający jej społeczną osobowość. Różnorodność osobowości społecznych wykreowały zgoła odmienne kręgi społeczne urealnijające osobliwe dla nich wzory aktywności i rodzaje aspiracji kształtowane przez krąg społeczny. Obszary aktywności społecznej jednostek, zwane kręgami, są izolowane, autonomiczne, co przesądza o tym, że typy osobowości społecznej przez nie kształtowane bardzo się różnią, a różnic owych nie można anulować, ale też nie ma racji społecznych, aby podejmować działania redukujące różnice spowodowane oddziaływaniem różnych kręgów.

Pod wielu względami odmienną od pokrótce tu przedstawionej organizację społeczeństwa wychowującego odczytujemy z prac innych socjologów. Społeczeństwo jest układem: mikrosystemów, mezosystemów, egzosystemów – systemów niższego poziomu tworzących jego makrosystem. Jednostka pod-

dawana jest bezpośrednio oddziaływaniu mikrosystemu, ale mikrosystem osadzony jest w systemach wyższego poziomu, ma ograniczoną autonomię w tworzeniu wartości i wzorów kultury oraz kreowania wzorów osobowych lub wzorów biografii. Wprzęgnięte w proces socjalizacji przez mikrosystem normatywne składniki kultury — wartości, wzory osobowe i wzory biografii — są tworzone poza nim. Tak samo dzieła kultury symbolicznej i włączone w ten proces ideologie lub religie powstały znacznie wcześniej i poza mikrosystemem, w którym są uznawane za tworzywo przydatne do kształtowania osobników danego mikrosystemu: rodziny, grupy rówieśniczej, klasy szkolnej.

Makrosystem osiąga spójność i wystarczający stopień integracji, gdy zachowuje zdolność — jego instytucje przede wszystkim — kontrolowania wartości, wzorów kultury, wzorów biografii motywujących do aktywności członków mikrosystemów. Gdy zakres i siła tej kontroli słabnie, makrosystem nie stwarza gwarancji zachowania ładu społecznego. Hierarchiczny układ systemów dokładniej odtwarza rzeczywiste środowisko społeczne jednostki w jej doświadczeniu, niż autonomiczne kręgi społeczne stanowiące historycznie wcześniejszą propozycję teoretyczną socjologa. O kręgach społecznych i o systemach społecznych czytamy, pytając o społecznych sprawców procesu socjalizacji uznawanego za podstawowy proces społeczny, uniwersalny, zapewniający ciągłość organizacji wielkich grup, ciągłość ich kultury. Ma on wymiar indywidualny, gdy badamy rozwój jednostki, i wymiar społeczny, gdy badamy uwarunkowania ładu społecznego wielkich grup społecznych — ładu umożliwiającego jednostce przewidywanie biegu zdarzeń. Uznanie grupy społecznej za społeczny obszar aktywności jednostki, której kultura i struktura stanowi istotny składnik środowiska socjalizacji, powszechne w socjologii, nie usuwa źródła sporu o to, które grupy społeczne mają większy udział w realizacji swoich scenariuszy sprzyjających powiększaniu liczby nosicieli ich kultury. Często wypowiedzana jest opinia o osłabieniu socjalizacyjnej roli rodziny, szkoły, zwiększa się natomiast socjalizacyjna funkcja grup rówieśniczych, grup subkultur młodzieży, a także mediów. Chociaż brak danych empirycznych wspomagających bezdyskusyjnie takie przekonanie, to liczne obserwacje skłaniają do jego akceptacji. Wzrost socjalizacyjnego znaczenia grup nieformalnych, rówieśniczych, grup subkultur młodzieży ma swoje odzwierciedlenie w tworzeniu teorii społecznej partycypacji młodzieży i strategii społecznego uczestnictwa młodzieży we współczesnym społeczeństwie.

Znacznie rzadziej analiza procesu socjalizacji dokonywana jest przy założeniu, że obszar aktywności jednostki wyznacza typ społeczności terytorialnej: wieś, małe miasto, średnie miasto, wielkie miasto i metropolia czy dzielnica wielkiego miasta. Znane nam teorie socjalizacji tego zróżnicowania społeczności terytorialnych nie uwzględniają. Wiedza socjologiczna o instytucjonalnym wyposażeniu społeczności terytorialnych wymaga uzupełnienia, podobnie wiedza o zróżnicowaniu kultury symbolicznej społeczności terytorialnej. To są elementarne warunki, od spełnienia których zależy tworzenie typologii środowisk wychowawczych czy socjalizacyjnych. Brak badań empi-

rycznych środowisk socjalizacji dzieci i młodzieży (poza społecznościami pogranicza lub społecznościami wielokulturowymi) sprawia, że nie ma przesłanek potrzebnych do tworzenia ich typologii i wyjaśniania odmiennych przebiegów procesu socjalizacji w odmiennych typach środowisk. Akcent przeniesiony został na badania mediów i badania grup subkultur młodzieży.

Aktywność człowieka zachodzi w określonej przestrzeni społecznej, chociaż skutki jej mogą wykraczać poza nią. Autorzy prac o socjalizacji skupiają się na rozpoznaniu grup, instytucji, organizacji tworzących społeczny obszar aktywności jednostki, na którym zachodzi oddziaływanie na nią wartości i wzorów kultury, czyli „tworzenie” jej osobowości przez społeczeństwo. Autorzy prac traktujących o tym problemie różnią się założeniem odnośnie do tego, czy obszary aktywności jednostki (kręgi, systemy, grupy, społeczności) oddziałujące na nią przez wartości i wzory kultury są powiązane ze sobą asymetrycznie, czy też są autonomiczne i autarkiczne. Sugestia zawarta w ostatnim zdaniu wydaje się zgoła nieprawdopodobna, silne bowiem są obecnie procesy globalizacji unifikujące wartości i wzory kultury włączone w proces socjalizacji kolejnych pokoleń współczesnych społeczeństw. Psychologiczne teorie rozwoju umysłowego, moralnego, społecznego są bardziej zbieżne z teoriami globalizacji niż socjologiczne koncepcje socjalizacji, chociaż niektóre nie są objęte przez nas tym zastrzeżeniem. Sympatyzujemy z poglądami socjologów, którzy uznają asymetryczność relacji społeczeństwo — jednostka, relacji ulegających zmianom, gdy jednostka opanowując systemy kultury usamodzielnia się, a w skrajnych przypadkach uzyskuje możliwości kształtowania organizacji instytucji społeczeństwa.

Stosownie do takiego przekonania dokonujemy rozpoznania społecznych obszarów aktywności jednostki o szczególnym znaczeniu w selekcyonowaniu wzorów przebiegu życia, tworzeniu standardów jej rozwoju, ale także o dobrze zdefiniowanej funkcji w zachowaniu ładu społeczeństwa. Propozycje nasze uwzględniają wielość wzorów przebiegu życia stanowiących składnik normatywny kultury współczesnych społeczeństw. Obszary społeczne aktywności jednostki tworzą układy społeczne złożone z instytucji. Wyróżniamy kilka układów: a) promocyjny, b) alternatywny, c) wspomagający, d) opozycyjny, e) represyjny. Dokonamy opisu owych układów, eksponując różnice między nimi, a następnie poczynimy próbę określeniu ich funkcji w procesie socjalizacji młodzieży.

* * *

Układ promocyjny tworzą instytucje edukacji — od przedszkola do uczelni. Do nich dołączamy instytucje kursów kwalifikacyjnych, językowych, studiów podyplomowych itp. Niektóre z nich istotnie mają system promocji i selekcyonują kandydatów do posiadania świadectwa potwierdzającego osiągnięcie pożądanego poziomu kompetencji, odpowiadającego wiekowi kalendarzowemu. Inne instytucje tego układu jedynie potwierdzają posiadane lub nabyte

przy ich udziale kompetencje, a rozróżniają jedynie stopień opanowania wiedzy lub umiejętności. O odrębności tego układu przesądzają instytucje, które promują i selekcionują kandydatów do posiadania świadectwa ukończenia roku nauki szkolnej lub roku studiów. Decydują one o poziomie wykształcenia społeczeństwa i o przebiegu kariery zawodowej wszystkich, którzy korzystają z ich pomocy. Ponieważ we współczesnych społeczeństwach zachodniej cywilizacji istnieje obowiązek nauki szkolnej, można powiedzieć, że instytucje układu promocyjnego współokreślają przebieg życia każdej jednostki, one też — wprowadzając ją w systemy kultury i świat wartości — tworzą przesłanki niezbędne do utrzymania ładu w społeczeństwie. Ocenie poddawane są te aspekty działalności instytucji układu promocyjnego.

Układ alternatywny tworzą instytucje sportu i kultury symbolicznej, które wspomagają realizujących wzory biografii inne niż upowszechniany przez instytucje układu promocyjnego. Do instytucji układu alternatywnego należą kluby sportowe, a także instytucje estrady. Klub sportowy tworzy warunki do opanowania umiejętności, których poziom sprawdzają zawodnicy na zawodach sportowych. Potwierdzenie tego poziomu na jednych zawodach nie zwalnia ze startu w innych i podejmowania dalszych prób potwierdzania poziomu opanowanych umiejętności. To potwierdzenie odbywa się stale w sytuacjach społecznych, których wyróżnikiem jest współzawodnictwo o sukces, o pokonanie kontrpartnera, o uzyskanie jak najlepszej pozycji. Klub sportowy także promuje zawodników; są różne ich kategorie i nie wszyscy spośród ubiegających się uzyskują najwyższe kategorie. Instytucje estrady stwarzają warunki do potwierdzania umiejętności, do realizacji aspiracji uzyskania sukcesu we współzawodnictwie z innymi o takich samych aspiracjach. Te instytucje nie prowadzą działalności edukacyjnej. Ich ranga w układzie instytucji przesądza o walorach, o znaczeniu sukcesu uzyskanego przez solistę lub zespół wokalny, muzyczny, kabaretowy. Organizatorzy przeglądów, konkursów, festiwali określają wymagania stawiane uczestnikom dopuszczanym do udziału i to jest sposób selekcji potencjalnych zwycięzców. Główna rola klubu, niezależnie od statutowego zapisu, nie jest edukacyjna, podobnie instytucji estrady nie oceniamy za działalność edukacyjną, ale i klub, i estrada tworzą warunki do realizacji aspiracji tym, którzy dostrzegają dla siebie niewiele szans w wykonywaniu zawodów tradycyjnie wykonywanych po nabyciu kompetencji w instytucjach układu promocyjnego — szkoły, uczelni.

Układ wspomagający tworzą media, związki wyznaniowe, rodziny, biblioteki. Te instytucje mogą prowadzić działalność edukacyjną i z tego powodu przynależą także do układu promocyjnego, ale główna ich funkcja realizowana jest przez wspomaganie instytucji układu promocyjnego w realizacji zadań statutowych i wspomaganie instytucji układu alternatywnego. Sposoby wspomaganie są dostosowane do możliwości danej instytucji; każda korzysta z innych. Media mają większy zakres oddziaływania niż rodzina i związki wyznaniowe, rodzina jednak może skuteczniej wspierać dziecko w dążeniach do sukcesu w szkole, na stadionie lub estradzie niż pozostałe instytucje układu

wspomagającego. Środki masowego komunikowania wspomagają instytucje układu promocyjnego lub alternatywnego na różne sposoby, a przede wszystkim przez kształtowanie o nich opinii, przekazywanie informacji o ich osiągnięciach i o osiągnięciach ludzi wspomaganych przez te instytucje.

Układ opozycyjny tworzą grupy przestępcze i grupy subkultur młodzieży. One generują wzory aktywności i style życia, ale nie generują wzorów biografii, wzorów przebiegu życia. Opinia dość powszechna o wzrastającym oddziaływaniu grup nieformalnych, grup subkultur młodzieży, nie uwzględnia ważkiego faktu, że grupy te nie są władne wygenerować odrębnego wzoru przebiegu życia i wprowadzić go do panującej kultury, do normatywnych składników kultury społeczeństwa globalnego. Nie są władne zapoczątkować nowych przebiegów życia i zaproponować nowej strategii społecznego uczestnictwa kolejnym pokoleniom młodzieży. Grupy te sprzyjają realizacji społecznego uczestnictwa „tu” i „teraz” bez wyraźnych odniesień pozytywnych do wymagań zawartych w zadaniach rozwojowych. Ich wzory aktywności społecznej i wzory aktywności kulturalnej są ofertą opozycyjną w stosunku do upowszechnianych przez instytucje układu promocyjnego, układu alternatywnego i wspomagającego.

Możliwe, że grupy te przez swoją działalność wyłączają niewielki odsetek kolejnych pokoleń młodzieży z grona realizatorów zadań rozwojowych. To także stanowi rację uznawania grup subkultur młodzieży za układ opozycyjny.

Odrębnego omówienia wymaga funkcja grup przestępczych. W odróżnieniu od grup subkultur młodzieży naruszają one porządek prawny i wyłączają z grona realizatorów zadań rozwojowych pewną część młodzieży, niekiedy bezpowrotnie. Stopień opozycyjności grup przestępczych w stosunku do układu promocyjnego i alternatywnego jest zdecydowanie większy niż w wypadku grup subkultur młodzieży. Grupy przestępcze realizują wzór aktywności i wzór sukcesu, które nie wchodzą do programu edukacji powszechnej i właściwie żadna instytucja w upowszechnianiu owych wzorów nie uczestniczy, podobnie jak w rekrutacji ich realizatorów.

Układ represyjny tworzą instytucje wymiaru sprawiedliwości, policja, więzienia, areszty śledcze, służby specjalne, urząd skarbowy. Niektóre z wymienionych instytucji prowadzą działalność resocjalizacyjną i realizują funkcje zbliżone do instytucji układu promocyjnego, głównym jednak zadaniem instytucji układu represyjnego jest utrzymanie ładu prawnego, a ich funkcję socjalizacyjną wyznacza skuteczność działania, utrwalona przez media, a doszeregowania przez ogół obywateli. Efektywność działania instytucji układu promocyjnego może być wznowiana, gdy skutecznie działają instytucje układu represyjnego, a wyraźnie osłabiona, gdy utrwała się opinia o ich niedowładzie lub o naruszaniu przez nie zasady sprawiedliwości wymagającej jednakowego traktowania wszystkich obywateli naruszających normy prawne. Łatwo zakwestionować pogląd, że obie zasady są przestrzegane w działalności instytucji układu represyjnego.

* * *

Krótki opis układów społecznych generujących i kontrolujących proces socjalizacji kolejnych pokoleń współczesnego społeczeństwa jest potrzebny do rozpoznania cech swoistych określonego typu społeczności terytorialnej. Dokonamy rozpoznania, jakie układy społeczne Zielonej Góry mają znaczący udział w socjalizacji młodzieży tego miasta, a także młodzieży mniejszych społeczności rozmieszczonych wokół Zielonej Góry. Miasto to ma rozbudowany układ promocyjny. Są wszelkie rodzaje instytucji edukacji od szkoły podstawowej do uniwersytetu. Niektóre z miasta o podobnej liczbie mieszkańców i podobnej funkcji w swoim regionie nie posiada tak rozbudowanych instytucji układu promocyjnego, nie ma nawet wyższych szkół zawodowych. Można uznać, że Zielona Góra jest miastem młodzieży akademickiej, która wraz z młodzieżą szkolną stanowi grupę około 25 tys. osób. Ta grupa to małe miasto; jest ona kategorią demograficznie jednorodną, słabo osadzoną w kulturze Zielonej Góry. Utworzenie uniwersytetu spowodowało wzmocnienie procesu migracji młodzieży z małych miast obszaru lubuskiego do Zielonej Góry na studia, a po ich ukończeniu — poszukiwania szansy osadzenia się tu na stałe. Przez pewien okres miasto będzie zasiedlone przez młodych mieszkańców, absolwentów uniwersytetu. Ale czy w społeczności miasta zajądą procesy asymilacji, czy też dezintegracji, tego nie możemy stanowczo prognozować. Czy stanie się społecznością dynamiczną, innowacyjną, czy pasywną, konformistyczną ponadprzeciętnie wykształconych mieszkańców?

Układ alternatywny jest znacznie mniej rozbudowany od promocyjnego. Kluby sportowe są mało widoczne (poza tym, który prowadzi drużynę żużlową lub tenisa stołowego). Wprawdzie jest szkoła średnia o rozbudowanym profilu kształcenia młodzieży uzdolnionej motorycznie, przygotowującej się do zawodowego uprawiania sportu, ale wzór biografii realizowany przez młodzież przy wsparciu instytucji sportu nadal mało znaczy w socjalizacji tej kategorii demograficznej. Sukcesy sportowe zielonogórskich sportowców słabo motywują do wyboru wzoru biografii, który oni realizują, wyboru przez poszukujących dla siebie szansy realizacji aspiracji do mistrzostwa sportowego. Mało też znaczą one w tworzeniu prestiżu miasta, a z pewnością mniej niż utworzenie uniwersytetu.

Zbliżoną opinię można wypowiadać o znaczeniu instytucji estrady w selekcyjonowaniu losów życiowych młodzieży zielonogórskiej. W mieście jest szkoła muzyczna, szkoła plastyczna, wydział artystyczny w uniwersytecie, filharmonia, odbywają się festiwale folkloru, piosenki zjednoczonej Europy, liczne festiwale muzyki poważnej i inne, nie promują one jednak młodzieży uzdolnionej muzycznie tak, by uzyskała sukces o zasięgu krajowym lub międzynarodowym. Zespół „Raz-dwa-trzy” nie eksponuje swojego związku z Zieloną Górą i jedynie kabarety zielonogórskie mogą tworzyć silną motywację u młodszych do wyboru tego wzoru biografii, który realizowali lub realizują członkowie kabaretów. Ich sukcesy z pewnością wzmacniają prestiż

miasta a ponadto powiększają liczbę ofert zagospodarowania wolnego czasu przez młodzież, nadają dążeniom jej części wymiar realny. Obecność kabaretów w mediach może u młodych mieszkańców Zielonej Góry poszukujących dla siebie szansy na estradzie wzmacniać motywację do realizacji wzoru biografii generowanego przez instytucje kultury symbolicznej. Podobne funkcje można przypisać grupie filmowej „Sky-Piastowskie”.

Opisane aspekty działalności instytucji estrady, sukcesy realizatorów wzoru biografii przez nie generowanego wyróżniają miasto bardziej niż działające w nim instytucje układu promocyjnego. Zasięg wpływów socjalizacyjnych grup twórczych wspomaganych przez instytucje estrady działające w Zielonej Górze będzie większy, niż zasięg takich instytucji w podobnych do niej miastach, ale ustalenie owego zasięgu daje wynik szacunkowy, domyślny, chociaż prawdopodobny, gdy dokonujemy porównań.

Układ promocyjny ma zasięg oddziaływania na młodzież Zielonej Góry większy od układu alternatywnego, gdy za wskaźnik przyjmiemy wybór wzoru biografii generowanego przez instytucje każdego z tych układów dokonywany przez potencjalnych adresatów owych wzorów.

Układ wspomagający jest rozbudowany. Zielona Góra ma dużo kościołów, bibliotek, księgarni (także wyspecjalizowanych), kilka rozgłośni radiowych, dziennik o dużej poczytności, telewizję przewodową, oddział telewizji regionalnej, studia producenckie telewizji, muzea, galerie. Wymienione instytucje są opiniotwórcze. Zakresy ich oddziaływania się krzyżują, kręgi społeczne realizatorów programów tych instytucji są otwarte, chociaż współzawodniczą ze sobą o wpływ na te same kategorie mieszkańców i wspomagać mogą realizatorów różnych wzorów biografii. To, które instytucje wspomagają realizatorów wzorów generowanych przez różne instytucje układu promocyjnego lub alternatywnego, rozpoznać trzeba w badaniach monograficznych.

Układ opozycyjny trudno rozpoznać. W mieście jest niewiele grup subkultur młodzieży; obecni są sympatycy poszczególnych typów subkultur, ale ich oddziaływanie na młodzież trudno uchwycić poprzez obserwacje codziennych zachowań uczniów lub studentów. Grupy tego układu — prawdopodobnie złożone z uczniów lub studentów — realizują wzory aktywności, które odpowiadają strategii społecznego uczestnictwa zorientowanego na realizację potrzeb „tu i teraz”. Brak nam wiedzy o działalności zorganizowanych grup przestępczych w Zielonej Górze, grup trudniących się kradzieżą, rozbójem, przemytem, a także o obszarach ich aktywności. Kroniki policyjne zapewne zawierają takie informacje; niewielka ilość takich informacji w mediach lokalnych uznać trzeba za wskaźnik bezpiecznego miasta lub miasta niezagrażonego zorganizowaną działalnością przestępczą. Skoro tak jest, jak przypuszczamy, układ opozycyjny ma skąpy udział w generowaniu i kontrolowaniu procesu socjalizacji młodzieży zielonogórskiej.

Układ represyjny ma liczną reprezentację instytucjonalną w Zielonej Górze. Wszystkie instytucje tego układu są w tym mieście obecne: policja, prokuratura, sąd, areszt śledczy, urząd skarbowy, policyjna izba dziecka, izba

wytrzeźwień. Instytucje te strzegą porządku prawnego, a skuteczność ich działania stwarza warunki ułatwiające przewidywanie zachowań mieszkańców Zielonej Góry w rolach publicznych, a jeśli tak jest, mieszkańcy tego miasta, pełniąc funkcje zawodowe, mają zagwarantowane bezpieczeństwo prawne. Udział instytucji układu represyjnego działających w mieście w kontrolowaniu zachowań mieszkańców wzmacnia socjalizacyjne funkcje instytucji układu promocyjnego i układu alternatywnego. Wzmacnia te funkcje, gdy jego instytucje działają skutecznie. Działalność instytucji układu represyjnego ma różne miary skuteczności, a stosowanie każdej z nich wymaga wzmocnienia finansowego z budżetu państwa i budżetu samorządu terytorialnego, wzmocnienie takie jednak ograniczy możliwości wzmocnienia finansowego działalności instytucji układu promocyjnego i układu alternatywnego.

EDWARD HAJDUK
(Zielona Góra)

ZUM EINEM DEN SOZIALISIERUNGSPROZESS GENERIERENDEN UND KONTROLLIERENDEN, INSTITUTIONELLEN SYSTEM VON ZIELONA GÓRA

Zusammenfassung

Um den Sozialisierungsprozeß der Jugend untersuchen zu können, sollen gesellschaftliche Systeme ausgesondert werden, die diesen Prozeß generieren und überwachen. Zu unterscheiden sind einige Systeme wie: a) Promotionssystem, b) alternatives System, c) unterstützendes System, d) oppositionelles System und e) repressives System.

Die ersten zwei unterstützen die Realisierung von drei Musterarten des Lebensverlaufs. Die zwei letzten schaffen solche Muster zwar nicht, aber ihre Tätigkeit verbleibt in den bewirkenden Relationen im Verhältnis zu den Tätigkeitsprogrammen der Institutionen des Promotions- und alternativen Systems. Zielona Góra ist mit den Institutionen aller hier genannten gesellschaftlichen Systeme „ausgestattet“. Als besonders ausgebaut gelten das Promotionsystem, das unterstützende und das repressive System.